

لیکدانه‌وهی شیعی «هه‌لۆ»ی سواره له روانگهی پیکهاته‌خوآزییه‌وه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۶/۱۵

جه‌عفهر قه‌هره‌مانی^۱

ماسته‌ری زمان و ئه‌ده‌بی فارسی

تاھیر لاوژہ

مامۆستای به‌شی زمان و ئه‌ده‌بی فارسی زانستگای په‌یام نووری بۆکان

کورتہ

کارایی گێڕانه‌وه له زمانی شیعردا له کۆنه‌وه باو بووه و گێڕانه‌وه، گریډراو به کۆنترین ده‌قه‌کانه و له زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی وه‌ک ئیلیاد و ئۆدیسهی هۆمیرۆس و به‌ردنوو سه‌هه‌کانی گلگامیش و هتد، رۆلی سه‌ره‌کی بی‌نیه‌وه. له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا سه‌ره‌تا ئاوڕێکی کورت له‌ میژووی رینازی پیکهاته‌خوآزی ده‌درتیه‌وه و پاشان به‌ پشت‌به‌ستن به‌ روانگهی نووسه‌ری ناسراوی پیکهاته‌خوآز، گری‌ماس، پیکهاته‌ی شیعی گێڕانه‌وه‌یی «هه‌لۆ» ی سواره ئیلخانی زاده شروقه‌ ده‌کری. له‌ لی‌کدانه‌وه‌ی ئه‌و شیعه به‌هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌مای چیرۆکی هه‌یه، هه‌ر دوو توخمی «ده‌قی گێڕانه‌وه» و «چیرۆک‌بێژ» بوونیان هه‌یه و به‌ وردی تاوتوی ده‌کرین. له‌م سه‌رده‌مه‌دا که‌متر ره‌خته‌یه‌ک هه‌یه کاریگه‌ری و کاردانه‌وه‌ی بیرواری پیکهاته‌خوآزیی تیندا به‌دی نه‌کردری. شیعی هه‌لۆ، بریتیه‌ له‌ دیمه‌ن و روانگهی جیاواز و دژواز یان نامۆزگاری که‌ له‌ راستیدا تیشک ده‌خاته سه‌ر پانتایه‌کی به‌رز و ئارمانی له‌ تایه‌تمندییه‌کانی مرۆف و ئه‌و بابه‌ته‌ وه‌ک بایه‌خ به‌رز ده‌نرخینێ. ویکه‌وتنی هه‌لۆ و قه‌له‌په‌شه و ئاکار و سروشت و ره‌وشی جیاواز و دژواز، بابه‌تی ئه‌و شیعه له‌خۆ ده‌گری. ره‌وتی گێڕانه‌وه ناراسته‌وخۆ زه‌ینی خوینهر بۆ لای خۆی راده‌کیشی و ده‌یخاته بیر کردنه‌وه. ره‌وتی چیرۆک له‌م شیعه جووله‌کردن له‌ ئارامی و ئۆفره‌یی سه‌ره‌تایی به‌ره‌وه‌له‌چوون و پاشان گه‌رانه‌وه بۆ ئارامیه. ئه‌و چیرۆک خاوه‌نی که‌سایه‌تیه‌کی (character) و ده‌بینین که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی کارا، کارتیکه‌ری له‌ سه‌ر رۆح و بی‌ری خوینهر هه‌بی. دیالۆگ به‌ شیوازیکی ئه‌ده‌بی به‌رپۆه‌ چوه و رۆل، شوین و پینگه‌ی که‌سایه‌تی هه‌لۆ و قه‌له‌په‌شه‌ی نواندوه و خوینهر له‌ دژایه‌تی هزر و تیرامانی هه‌ر دوو که‌سایه‌تی چیرۆک ناگادار ده‌کاته‌وه. لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی قاره‌مانی چیرۆک ئه‌رتیه‌ و به‌ شیوازیکی هونه‌ری وینا کراوه. ژانری ئه‌ده‌بی شیعی «هه‌لۆ»، ئه‌ده‌بیاتی فیرکاری (Didactic Literature) له‌ جۆری ته‌مسیل (Allegory) ه.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: شیعی «هه‌لۆ»، پیکهاته‌خوآزی، شیعی گێڕانه‌وه‌یی.

۱- سه‌ره‌تا

هەر له کۆنه‌وه که‌لک‌وه‌رگرتن و به‌کاره‌ینانی شیوازی گێرانه‌وه له شیعردا باو بووه و گێرانه‌وه ته‌نیا تایه‌ت به‌ئه‌ده‌بیاتی چیرۆک نییه. هەر ئه‌و چه‌مکه ره‌خنه‌ی شیعری گێرانه‌وه به‌رز ده‌نرخینێ. گێرانه‌وه، گرێدراو به‌کۆنترین ده‌قه‌کانی جیهانییه و له زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی وه‌ک ئیلیاد و ئۆدیسهی هۆمیرۆس و به‌ردنوسه‌کانی گلگامیش و هتد، رۆلی سه‌ره‌کیی بینیوه. بوونی توخمی ده‌قی گێرانه‌وه و که‌لک‌وه‌رگرتن له توخم و شیوازه‌کانی چیرۆک، به‌شیعری گێرانه‌وه‌یی له‌رووی ره‌خنه‌ی پیکهاته‌یی گرنگییه‌کی تایه‌تی ده‌به‌خشێ و ئه‌و ده‌رفه‌ته‌به‌شاعیر ده‌دا تا بیروکه‌ی تێپامان، باوه‌ر و هزر و ئیش و ژانه‌کانی خۆی له‌چوارچێوه‌ی ده‌قی گێرانه‌وه‌بو‌خوێنه‌ر بگێرێته‌وه.

۲- پیکهاته‌خوازی و روانگه‌ پیکهاته‌خوازه‌کان

له‌ده‌قه ره‌خنه‌یه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا که‌متر ره‌خنه‌یه‌ک هه‌یه‌ کاریگه‌ری و کاردانه‌وه‌ی بیروپای پیکهاته‌خوازه‌کانی تیدا به‌دی نه‌کردری. لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌یی به‌تایه‌ت له‌بۆاری به‌ره‌مه‌کانی گێرانه‌وه‌یی، وه‌ک یه‌کیک له‌سه‌رسوورپتترین ده‌ستکه‌وته‌کانی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی هه‌وچه‌رخ ده‌ستنیشان ده‌کری. زاراوه‌ی «گێرانه‌وه‌ناسی» یه‌که‌م جار تیزفیتان تۆدۆرۆف به‌کاری هێنا و له‌راستیدا ده‌بی ئه‌و به‌داهینه‌ری ئه‌و زاراوه‌یه بناسری. ده‌کری گێرانه‌وه‌ناسی به‌لقیک له‌نیشانه‌ناسی بزاین که‌تیده‌کۆشی تاکوو پیکهاته‌و په‌یوه‌ندییه‌ ناوه‌کییه‌کانی نیشانه‌کان له‌ده‌قدا بدۆزێته‌وه. تۆدۆرۆف ئه‌و زاراوه‌یه‌ی له‌کتیبی بووتیقای به‌ره‌مه‌می خۆیدا پێشنیار کرد و ژرار ژنت له‌سالی ۱۹۸۳ له‌وتاری «وته‌ی نوێی گێرانه‌وه‌یی چیرۆکی» دا ئه‌و زاراوه‌یه‌ی پێناسه‌کرد (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۱۵۹).

پیکهاته‌خوازی بیروپایه‌که‌که‌ به‌لیکدانه‌وه‌ی دیارده‌کان، سه‌رنجی بنه‌مای یاسا و نه‌ریت و نموونه‌گه‌لیک ده‌دا که‌ پیکهاته‌ی بنه‌ره‌تییانی خولقاندوو. ئه‌و شیوازه، بابه‌ت و لکه‌جۆراوجۆره‌کانی زانستی و دیارده‌کانی هه‌بوو له‌واندا وه‌ک کۆمه‌لیکی پیکهاته‌و له‌توخمه‌کانی پیک گرێدراو پێناسه‌ده‌کا. تایه‌تمه‌ندی ئه‌و شیوازه‌له‌وه‌دایه‌ که‌ توێژه‌ران دیارده‌کانی جۆراوجۆری زانستی خۆیان به‌شێوه‌ی سه‌ره‌به‌خۆ و جیاواز له‌یه‌کتر لیک‌ناده‌نه‌وه، به‌لکو وه‌رده‌م هه‌ول ده‌ده‌ن دیارده‌یه‌ک له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل

کۆمه‌لێک له دیارده‌کانی تر که به‌شیک له په‌یکه‌ره‌ی ئافراندراوه، شروقه‌ بکه‌ن» (بالایی و‌کویی پرس، ۱۳۷۸: ۲۶۷).

له راستیدا پیکهاته‌خوازه‌کان به شوین دیتنه‌وه‌ی پیکهاته‌گه‌لێکی په‌کده‌ست له ئاستی جیهانی بۆ جوهره‌کانی جیاوازی گێرانه‌وه‌ن، به شیوه‌یه‌ک که شیایوی که‌لک‌وه‌رگرتن و کاریگه‌ری له سه‌ر جوهره‌کانی جیاوازی گێرانه‌وه‌یی هه‌بی. ره‌نگه‌ بکری گێرانه‌وه ساکارترین شیواز بۆ ده‌رپرینی ده‌قیک بی که چیرۆکیک ده‌گێرێته‌وه و چیرۆک‌بێژی هه‌یه.

یه‌که‌م جار پیکهاته‌خوازه‌کانی رووس، دوو به‌شی گێرانه‌وه‌یان له یه‌ک جیاکرده‌وه و هه‌ر گێرانه‌وه‌یه‌ک پیکهاته‌وو له دوو رووکار ده‌زانن: چیرۆک و گه‌لا‌له. به پروای ئه‌وان چیرۆک کۆمه‌لێک رووداوه، له سه‌ر بنه‌مای به‌رده‌وامی و یه‌ک‌له‌دوو‌یه‌ک‌هاتی زنجیره‌یه‌کی زه‌مه‌نی - پیک‌گرێدراو. گه‌لا‌له، ئافراندنه‌وه‌ی هونه‌ری رووداوه‌کان، له ده‌قی گێرانه‌وه‌یه‌ (مکاریک، ۱۳۸۴: ۲۰۱ و اخوت، ۱۳۷۱: ۱۵).

توێژینه‌وه‌ی ئه‌و گرووپه‌ له بواری گێرانه‌وه‌دا رۆلێکی له‌به‌رچاو و شیایوی له‌سه‌ر پیشکه‌وتنی بیروکه‌ی گێرانه‌وه‌ناسی بووه. گه‌لا‌له، سه‌ره‌کیتیرین توخمی گێرانه‌وه و گرنگترین به‌شیک له شیکردنه‌وه‌کانی پیکهاته‌خوازه‌کان له بواری جوهره‌کانی ده‌قی گێرانه‌وه‌یه‌ که لیکزێینه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌کری. چیرۆک، به‌رده‌وامی و به‌دوو‌یه‌ک‌هاتی به‌ره‌ودوایی زه‌مه‌نی رووداوه‌کانه‌ و گه‌لا‌له، گێرانه‌وه‌ی رووداوه‌کان به‌ پالپشتی به‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی هۆ و به‌رهۆیه (فورستر، ۱۳۸۴: ۱۱۸). به‌ پشت‌به‌ستن به‌م سه‌ره‌تایه، گه‌لا‌له، بنه‌مای گێرانه‌وه‌ پیک‌دینی، چونکه سه‌به‌بیه‌تی زه‌مه‌نی و په‌یوه‌ندیی هۆ و به‌رهۆ له‌ نیوان رووداوه‌کان وه‌ک ته‌نافیکی نادیار، رووداوه‌کانی چیرۆک پیک‌گری ده‌دا (مستور، ۱۳۸۷: ۱۴ و داد، ۱۳۸۳: ۲۷۴).

یه‌که‌م گێرانه‌وه‌ناس که له ریبازی پیکهاته‌خوازی به‌ تاوتوئی‌کردنی گشت جوهره‌کانی گێرانه‌وه، پلانیکی نوێ و گشتی ئاراسته‌کرد، ولادیمیر پراپ بووه گرینگترین به‌ره‌می ئه‌و له‌م بواره‌دا مۆرفۆلۆجیی چیرۆکی په‌ریکانه. توێژینه‌وه و پرسیاره‌کانی پراپ له بواری کۆمه‌له‌ چیرۆکه‌کانی فۆلکلۆری رووس، یه‌کیک له به‌نرخترین توێژینه‌وه‌کانی پیکهاته‌خوازه‌کان له بواری چیرۆک‌دا‌یه و وه‌ک مۆدیل، بۆ زۆربه‌ی ریبوارانی ئه‌و ریبازه‌ده‌بیه‌، به‌تایبه‌ت گریماس، که‌لکی هه‌بووه (پراپ، ۱۳۶۸: ۱۶۲).

ئالیژ یرداس ژولین گریماس نیشانه ناسی لیتوانیایی (له دایکبوی ۱۹۱۷) ناسیاوترین نیشانه ناسی ئەو سەردەمە یە. گێرانه وە ناسیکی پیکهاته خوازە لە بواری گێرانه وە ناسی که زۆر توژیژنه وە ی لە سەر نمونە گە لیککی ناسراو بە مەبەستی شیکردنە وە ی جۆرە کانی جیاوازی گێرانه وە، بە ئەنجام گە یاندوو. ئەو پاش بلاوکردنە وە ی واتاناسی پیکهاته یی (۱۹۶۶) و لەبارە ی واتاو (۱۹۷۰) وە کوو گرنگترین تیۆریزان ناسرا و ناوی دە رکرد.

ئەم توژیژنه وە یە بە که لک وەرگرتن لە روانگە و نمونە کانی نووسەری ناسراوی پیکهاته خوازی، گریماس پیکهاته ی شیعری «هەلۆ» ی سوارە ئیلخانێ زاده شروڤە دەکا. لە لیکدانە وە ی گە لالە ی گێرانه وە یی ئەو شیعەر، بە هۆی ئە وە ی بنەمای چیرۆکی هە یە، هەر دوو توخمی «دەقی گێرانه وە» و «چیرۆک بیژ» بوونیان هە یە. لە بابەتی گێرانه وە یی ئەو شیعەر دە بی ئە و دوو توخمە یانی پیکهاته ی گێرانه وە یی و چۆنیتی دە برین لیک بدرینە وە. لە ریبازە ئە دە بییە کاند، ریبازی پیکهاته خوازی زۆرتر گریدراو بە گێرانه وە بوو و پیکهاته خوازە کان توژیژنه وە ی زۆر بەر بلاویان لە بواری گێرانه وە بە ئەنجام گە یاندوو.

۳- پیشینە ی لیکۆلینە وە

لە ئە دە بیاتی کوردیدا، لیکۆلینە وە یە ک بە شیوہ ی زانستی لە بواری لیکدانە وە ی پیکهاته ی شیعری گێرانه وە یی «هەلۆ» ی سوارە و تاوتوی کردنی لە رووی شیوازی پیکهاته خوازییە وە ئاراستە نە کراو. دە کری ئەم توژیژنه وە یە وە ک یە کەم هە ول لە بواری لیکدانە وە ی پیکهاته ی شیعری «هەلۆ» لە رونگە ی پیکهاته خوازییە وە دە ستینشان و پیناسە بکردری.

۴- لیکدانە وە ی پیکهاته ی شیعری «هەلۆ»

دوو پاتکردنە وە ی و اتا لە میژینە کان، بە و مەرجه ی بە شیوازیکی هونەری- ئە دە بی و نوێ بی، تە نیا توژیژنیکیش لە بایەخی بەرھەمی ئە دە بی دوو پاتبوو کەم ناکاتە وە. نمونە ی ئە و جۆرە دوو پاتبوونە وە یە لە ئە دە بیاتی جیهانی و بە تایبەت ئە دە بیاتی کوردی زۆرن.

یە کیک لەم بەرھەمانە کە لە ژیرکاریگەری بەرھەمە کانی پیشوو جاریکی تر

دوویات بووه تهوه، شیعری گێرانهوهیی و چیرۆکی «هه‌لۆ» یه. سه‌ره‌تای ئافراندن و پیناسه‌کردنی ئه‌و شیعره‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ئه‌ده‌بیاتی رووسی و چیرۆکی «کچی سه‌روان» نووسراوه‌ی پووشکین. خانله‌ری مامۆستای ناسراوی ئه‌ده‌بی فارسی له‌ سالی (۱۳۱۸ هه‌تاوی) هۆنراوه‌ی «هه‌لۆ»ی له‌ ژێر کاریگه‌ری ئه‌و چیرۆکه‌ هۆندۆته‌وه‌. له‌ ره‌وایه‌تیکه‌ی که‌دا ئاماژه‌ کراوه‌ که‌ خانله‌ری ئه‌و شیعره‌ی به‌ چاولیکه‌ری له‌ شیعری «قه‌له‌ر شه‌ و بازی سپی»ی شاعیری ناوداری ئه‌ده‌بیاتی فارسی، عونسوری، که‌ له‌ سه‌ده‌ی پینجی کۆچیدا ژیاوه‌، هۆندۆته‌وه‌ (یوسفی، ۱۳۷۱: ۶۸۷).

هاوده‌نگ له‌ گه‌ل ئه‌ده‌بیاتی فارسی له‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردیشدا هه‌ژار موکوریانی وه‌ک یه‌که‌م شاعیر له‌ ژێر کاریگه‌ری ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ («هه‌لۆ»ی خانله‌ری) شیعری به‌ناوبانگ و پرواتای «هه‌لۆ»ی به‌ دونیای شیعیر و ئه‌ده‌بی کوردی ناساند. شیعری «هه‌لۆ» وه‌ک یه‌کیک له‌ شاکاره‌ ئه‌ده‌بییه‌کانی سه‌ده‌ی هاوچه‌رخ ناسراوه‌. هۆنراوه‌یه‌که‌ سه‌مبولیک که‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای وتووێژی قه‌له‌ر شه‌ و هه‌لۆ پیکهاته‌وه‌. مامۆستا هه‌ژار له‌و تاقمه‌ شاعیرانه‌یه‌ به‌ لایه‌نی گێرانه‌وه‌یی شیعیر سرنج ئه‌دا و گێرانه‌وه‌ و چیرۆکیژی له‌ شیعیره‌ گێرانه‌وه‌یه‌کانیدا به‌ شیوه‌یه‌که‌ که‌ به‌ که‌لک‌وه‌رگرتن له‌ پیکهاته‌ی گێرانه‌وه‌، وتووێژ، روانگه‌ و ناساندن، وینه‌یه‌کی جیاوازی تیدا ده‌خولقی. له‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردیدا جارێکی تر به‌ بیرى ناسک و پینووسی خولقیته‌ری شاعیری نوێخوازی موکوریانی، سواره‌ ئیلخان‌ی زاده‌، شیعری «هه‌لۆ» نوێ بوونه‌وه‌یه‌کی تری به‌ خۆوه‌ دیت. سواره‌ به‌ چاولیکه‌ری و کاریگه‌ریی شاعیرانی هاوچه‌رخ، زۆر پسپۆرانه‌ ده‌قی مه‌سنه‌ویی «عقاب»ی خانله‌ری و هه‌ژاری به‌ زمانی کوردی دارشته‌وه‌. ئه‌وه‌ی که‌ هه‌ر له‌ سه‌ره‌تا سرنجی خوینهر بۆ لای خۆی راده‌کیشی ئه‌و مژاره‌یه‌ که‌ خوینهر له‌ به‌راوردی ده‌قی سه‌ره‌کی شیعری «عقاب»ی خانله‌ری و «هه‌لۆ»ی سواره‌ هه‌ست به‌م جیاوازییه‌ ده‌کا که‌ سواره‌ له‌ زۆر جی بۆ جه‌ختکیشان له‌ سه‌ر بابه‌تیک چه‌ند دێرێکی به‌ ده‌قی سه‌ره‌کی هۆنراوه‌که‌ لکاندووه‌. له‌م شیعره‌دا شیکردنه‌وه‌ و ئال و گۆر به‌ هۆی شیاو و له‌ باربوونی به‌ستینی ده‌قی گێرانه‌وه‌یی به‌ کارهاتووه‌، که‌ له‌ کاتی وه‌رگێرانی ده‌قییک ئه‌و ده‌رفه‌ته‌ بۆ وه‌رگێر ده‌ره‌خسێ هه‌ر بابه‌تیک که‌ به‌ پینوستی بزانی به‌ ده‌قی سه‌ره‌کی، به‌ مه‌به‌ستی پر و اتاکردنی بابه‌تی سه‌ره‌کی، بلکیندری. بۆ نمونه‌ له‌ سه‌ره‌تای ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ بابه‌تی پێوه‌لکاوه‌ به‌ ده‌قی سه‌ره‌کی شیعری «عقاب» زۆر زوو هه‌ست پینده‌کری. ئه‌و چه‌ند دێره‌ لکیندراوه‌ سه‌ره‌تای هۆنراوه‌که‌

له زانستی جوانکاریدا به رازهی سه‌ره‌تای پرواتا (براعت استهلال) پیناسه ده‌کری. خوینەر ته‌نیا به خویندنه‌وهی ئەو چەند دێره به واتا و ناوه‌پروکی گشتی و په‌یامی سه‌ره‌کی هۆنراوه‌که ده‌گا.

ناوه‌پروکی ئەو چەند دێره زۆر‌کراوه‌ی سه‌ره‌تای هۆنراوه‌که بریتیه‌ له: وه‌سفی وه‌رزى سارد و ره‌نگ‌زه‌ردى پاییز که سه‌مبولی له‌ناو‌چوون و سه‌ره‌تای مردنى بیده‌نگی سروشت و وه‌سفی ترس و دل‌ه‌پاوه‌کی بیر‌کردنه‌وه له‌مردن و گریان بۆ ته‌مه‌نى له‌ده‌ست چوویه. له‌م وه‌سفه‌دا هه‌تاو هاوئاهه‌نگ و هاوده‌نگ له‌گه‌ڵ مردنى سروشت، کز و سه‌رسوو‌رماو و کروشه‌مه‌کردوو په‌یکه‌رى له‌ش به‌بارى بۆ سوو‌چیکى پانتای بی‌سنوورى ئاسمان ده‌کیشی و وینه‌به‌کی لپاولپ له‌ بی‌هیزی وینا ده‌کا.

پاییزه دار و ده‌ون بی‌ به‌رگه‌ دل په‌شۆکاوی خه‌یالی مه‌رگه
هه‌رگه‌ لایى که له دارى ده‌وه‌رى نووسراویکه به‌ ناخۆش خه‌وه‌رى
تاو هه‌ناوی نییه و مات و په‌شپو له‌شى زامارى ده‌کیشپته نشپو
رۆژپه‌ره، سارده‌ کزه‌ی باى زریان کاته بۆ ژینى له‌ده‌ست چوو گریان
جاریکی تر له‌ کۆتایى ئەو هۆنراوه‌یه‌دا، دێرێکی لکیندراو ده‌ستینشان ده‌که‌ین که
وه‌ک شابه‌یتیک (شاعیر بۆ ئامۆژگارى) هۆنراوه‌که‌ی پى کۆتایى هاتوو. ده‌توانین
ب‌لێن ئەو دێره له‌ ده‌قى فارسیی هۆنراوه‌ی «عقاب»ى خانله‌رى دا نییه و هه‌لقولاوى
زه‌ینى خو‌لقینه‌رى سواره‌یه. به‌پى زانستی جوانکاری ئەو دێره رازه‌ی جوانى کۆتایى
هه‌یه.

لاى هه‌لۆى به‌رزه‌فېرى به‌رزه‌مژى چۆن بژى شه‌رته نه‌ وه‌ک چەنده بژى
گریماس توخمه‌کانى گێرانه‌وه (له‌ سه‌ر بنه‌ماى په‌یوه‌ندى و دژایه‌تییه‌ک که
له‌ گه‌ڵ یه‌ک هه‌یانه) له‌ شه‌ش خالدا دابه‌ش ده‌کا:

۱- پالەوان (قاره‌مان) ۲- بابەت ۳- بئیری په‌یام

۴- وه‌رگری په‌یام ۵- یارمه‌تیده‌ر ۶- نه‌یار

نیره‌ر (گه‌یینه‌ر)؛ مرویه‌ک، شتیک یان هه‌ستیکه که بابه‌تیکى ناسراو و
ده‌ستینشانکراو به‌ قاره‌مان ده‌گه‌یه‌نى.

پالەوان: قاره‌مانى ده‌قى گێرانه‌وه‌ییه و به‌ رای گریماس هه‌ندى جار وه‌رگه‌ و
هه‌ندى جار وه‌رگر نییه.

بابهت: ئامانجیکه بۆی تاریخ ده کړی.

وهرگر: زورجار قاره مانه، بابه تیک که ئامانجی ته وه وهریده گری و به شوین ته ودا ده روا.

یارمه تیدر: هیزیکه یارمه تی پال هوانی چیروک ده دا تا به ئامانج بگا. نه یار: هیزیکه له گه یشتنی قاره مان به ئامانج بهرگری ده کا. به واتابه کی که، که سایه تی سهره کی به شوین وده ست هینانی مه به ستیکی تایه تیه و له گه ل خورگری نه یار رو به پروو ده بی، هیزیکه پته و قایم (بیتیر) ته و بۆ مه ئمووریه ت ده نیری. ته و رهوت و ره واله وهرگر یکیشی هه یه (مکاریک، ۱۳۸۴: ۱۵۲).

یارمه تیدر و نه یار ده کړی مروف نه بن، به لکوو بیر و هزر، هه ست، هیز یان بی هیزی ده توانی وه ک یارمه تیدر و نه یار له گپرانه وده دا بوونیان هه بی و یارمه تیدری قاره مان بن، یان له گه یشتنی قاره مان به ئامانجی بهر به ست دروست بکه ن. ههروه ها نیره زورجار هه ستیک یان تایه تمه ندیه کی زاتییه و به شیوه ی سرشتی له هه مو مروفه کاندای بوونی هه یه و سه رچاوه ی زوریک له هه وله کان بۆ گه یشتن به ئامانجه جورا و جوره کانه. به پنی روانگهی گریماس، جاری وایه هه ر شه ش توخم له ده قیکی گپرانه وده دا بوونیان هه یه و جاری واشه ته نیا چه ندیان بوونی هه یه. گریماس، توخمه کانی گپرانه وه یی له سه ر بنه مایه کی که هه رکام به بابه تیکی تایه ت په یوه ندیان هه یه، به سی گروپی گشتی دابه ش ده کا:

۱- په یوه ندی ویست و ئاره زوو (تامه زرویی)

۲- په یوه ندی که سایه تیه کان له گه ل یه ک

۳- په یوه ندی شه ر (په یکار) (احمدی، ۱۳۸۰: ۱۶۳).

هه ر وه ک ئامازه ی پیکرا، گریماس توخمی گپرانه وه یی له سه ر بنه مای په یوه ندی و دژایه تیه کی دوولایه نه، که له گه ل یه ک هه یانه، بنیات ناوه. ته و په یوه ندیه دوولایه نانه بریتین له سی جوری: ۱. دژواز (متناقض) ۲. لیک دژ (متضاد) ۳. دژ (مخالف).

په یوه ندی دژواز: هه ر کام له که سایه تیه کان و زورجار و اتاکان پیتشیلکه ری بوونی یه کن.

په یوه ندی لیک دژ: په یوه ندیه که هه بوونی یه ک تاک یان و اتا، هو ی نه بوونی تاک یان و اتاکه ی به رامبه ری بی و ته و دوولایه نه نه توانن له گه ل یه ک ته با بن.

په یوه نډی دژ: هه روه ها هر کام له و که سایه تیانه که رو به پرووی یه ک جیان گرتووه، بۆ دروست کردنی به ربه ست بۆ به نامانج نه گه یشتنی یه کتر تیده کوشن (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۵).

به پیی بیروکه ی گریماس له زوربه ی چیروک و روه ایه ته کاند، رو به پروو بوونه وه کانی دوولایی، له جوړی دژواز و لیک دژ، وه ک: مه رگ و ژیان، زانایی و نه زانی. له سهر ئه و بنه مایه، ده قه کانی گپړانه وه یی به بی بوونی ئه و رو به پروو بوونه وانه هیچ تاموچیز و گر و تین و ورووژیه کی بۆ خوینه رانی خوئی پی نابی. ههر چه نده ژماره ی ئه و په یوه نډیانه له ده قی گپړانه وه ییدا زورتر بی، راده ی راسته قینه بوونی ئه وان زورتر ده بی، چونکه بوونی ئه و رو به پروو بوونه وه یه له ده قی گپړانه وه یی لاسایی که رده وه یه که له دونیای راسته قینه دا. که وابوو ده کری بوتری که ئه و درفته ته بۆ ئه و ده قانه (چیروک و ده قی گپړانه وه یی) هه یه که روه ته جوړاوجوره کانی ژیان له گه ل په ک هه لسه نگینج و له ناو یه کدا لیکیان بداته وه.

گریماس به روه دوایی (Sequence) پیکه پنه ری شیوازی گپړانه وه ی به سی گروپی گشتی دابه ش کردوه:

به روه دوایی جیبه جیکاری (به ریوبه ری): که به بوار ره خساندنې ئه رکه کان، رۆله تابه تیه کان، کرده کان یان به ریوبردنې مه تمووریه تیک گری دراوه.

به روه دوایی په یمانی: ئه رکیک ده خرپته سهر ده قی گپړانه وه (دوخی چیروک به روه و نامانجیک ری نوینی ده کا) وه ک هه لسان بۆ ئه نجامدان (به ریوبه ردنې) یان به ریوبه ردنې کاریک.

به روه دوایی دابرا یان جیا که روه: ری نوینی له سهر گورانکاریه کانی بارودوخ و یان دوخیک ده کا که هه لگری گورینی فورمه کانی جیاواز و جوړاوجوره (ئه ری نی، نه ری نی، یان پیچه وانه) (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۶).

به روه دوایی جیبه جیکار، تان وپوی سهره کیی چیروک دروست ده کا و پیکهاته ی گپړانه وه ی چیروک پشتی به و به ستووه، به لام له روانگه ی میتودولژیکه وه، به روه دوایی په یمانی یان نامانجدار له و گرنگتره؛ چونکه درده خات دوخه کان له خودی خالی سه نترالی تان وپودا نین، به لکوو ئه وه ی ئیمه به دوخی ناودی ر ده که یین، به واتای په سه ندردن یان ره تکرده وه ی په یمانه، به بۆچوونی گریماس زوربه ی چیروکه کان له دوخیکی ننگه تیغه وه به روه و دوخیکی بۆزپتیف هه نگا و

- ده‌نێن. به‌پێی روانگه‌ی گریماس هه‌ر گێرانه‌وه‌یه‌ک له‌چهند لیکدانه‌وه‌ی جیاواز پیکهاته‌وه‌ که‌ کۆی ئه‌وان به‌ره‌ودوایه‌ک له‌چیرۆکدا به‌دی دێنن.
- گریماس ئه‌و لیکدانه‌وانه‌ی به‌سێ گروپی گشتی دابه‌شکردوه:
- ۱- لیکدانه‌وه‌ی وه‌سفی: دۆخیک و پینگه‌یه‌ک شی ده‌کاته‌وه.
 - ۲- لیکدانه‌وه‌ی بارودۆخ: دۆخیک ده‌ستیشان ده‌کا.
 - ۳- لیکدانه‌وه‌ی تپه‌ر: به‌به‌رپه‌چوون و به‌رپه‌بردنی ئیشیک ئاماژه‌ ده‌کا (اسکولز، ۱۳۸۳: ۱۴۷).

۵- شیکردنه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعی گێرانه‌وه‌ی «هه‌لۆ»

۱-۵- کورته‌یه‌ک له‌ شیعی «هه‌لۆ»:

هه‌لۆ له‌وه‌ی ده‌وری لاوی به‌سه‌ر چووه‌ خه‌مباره‌ و له‌ ناخۆشترین ده‌ور و دۆخی ژبان (پیری و نزیک‌بوونه‌وه‌ له‌ مردنه‌) به‌سه‌ر ده‌با. بۆ رزگاربوون له‌و جووره‌ بیره‌ ئالۆزانه‌ که‌ میشکی هه‌ژاندوو هه‌لده‌فرۆ و هه‌تانه‌ جی دێلی. هه‌لفرینی هه‌لۆ به‌رامبه‌ر له‌گه‌ڵ کاردانه‌وه‌ی بوونه‌وه‌رانی سه‌ر عه‌رز بوو، که‌ هه‌ر کام له‌ ترسی گیانیان له‌ کون و قوژبن خۆیان هه‌شار ده‌ده‌ن. له‌ به‌رامبه‌ر هه‌لۆی به‌رزه‌فردا، باس له‌ قه‌له‌ره‌شه‌ ده‌کری؛ قه‌له‌ره‌شه‌یه‌کی ناحه‌ز و نارێک و گه‌نده‌ل که‌ ده‌وروبه‌ری ئاوايه‌کان شوینی هه‌سه‌نه‌وه‌ و ژبان به‌سه‌ر بردنیته‌ی. هه‌لۆ که‌ بۆ چاره‌ی ته‌مه‌نی کورته‌ی به‌ شوین دیتنه‌وه‌ی رازی رزگاریه‌، کاتیک قه‌له‌ره‌شه‌ی هه‌لنیشتوو له‌ سه‌ر دارێک ده‌بینی، خه‌ریکه‌ی له‌ ئاسمانه‌وه‌ به‌ توندی به‌ره‌و قه‌له‌رش شوێر ده‌بیتته‌وه‌ و به‌ ناچاری په‌نای بۆ دینی. بارودۆخی قه‌له‌ره‌شه‌ له‌ به‌رامبه‌ری هه‌لۆ و هه‌لسوکه‌وتی شیای سروسشتی ئه‌وه‌. قه‌له‌ره‌شه‌ به‌رامبه‌ر به‌ هه‌لۆ ده‌سته‌وه‌نه‌ زه‌ر راوه‌ستا، به‌لام له‌ ناخیدا بیره‌ له‌ بابه‌تیکه‌ی تر ده‌کاته‌وه‌. هه‌لۆ به‌ هۆی پیری و ترسی بیره‌کردنه‌وه‌ له‌ مردن، به‌ کزی و خه‌مناکی دیتته‌ قسه‌. به‌ زمانیکه‌ ساکار و چاره‌لێبڕاو ئه‌وه‌ی له‌ باوکی سه‌باره‌ت به‌ ته‌مه‌ندریژی قه‌له‌ره‌شه‌ بیستبووی ده‌یگێریتته‌وه‌ و رازی ته‌مه‌ندریژیان لێده‌پرسی. هه‌لۆ به‌لێن به‌ قه‌له‌ره‌شه‌ ده‌دا که‌ قسه‌که‌ی وه‌رگری.

پاشان بۆ شوینیکه‌ی بۆگه‌نیوی قه‌راخ ئاوايه‌ رینوینیی ده‌کا. شوینیکه‌ی پراوپر له‌ که‌لاکی بۆگه‌نیو و په‌ین‌وپال. قه‌له‌ره‌شه‌ له‌و که‌لاکه‌ توپوانه‌ ده‌خوا و داوا له‌ هه‌لۆ ده‌کا ده‌س له‌ راوه‌نگری و ئه‌و جووره‌ خواردنه‌ بۆ خۆی هه‌لێژی. هه‌لۆ به‌ دیتنی

ئەو شوپنە و ئەو جوۆره خواردن و ژیان بەسەربردنە بیزارییەکی تەواو، بێر و هوۆشی دەتەنێ. لەم شوپنەدا ئاسەوارێک لەو هەموو شان و شکۆیەکی له ئاسمانی بەریندا بووی نابینێ. هەلۆ لەم دوو رییە رامابوو، کامیان بگریته بەر و کامیان هەلبژیڕی. لە لایەکی تەمەنی درێژ و خواردنی که لاکسی بۆگەنیو، لە لایەکی تەمەنی کورت و بەرزەفرین و سەرپهستی. ئەو چهشنە بێرکردنەوانە ناخی هەلۆی دەهاژاند. لەپەر هەلۆ بەرو ئاسمان هەلدهفری و قەلەرەشە سەری سوڕ دەمێنێ. هەلۆ سەر بەرزانه لە پانتای ئاسمان و چاره نووسدا بۆ هەتا هەتا تاهە تاهە نوقم دەبێ.

هەلۆ لەم هۆنراوەیەدا هیمای مروفیکی سەرپهست و تەمەن کورته که بۆ تەمەنی درێژ پەنا بۆ هەموو جوۆره سووکی و سەر شوپرییەکی نابا. بە پیچەوانەو قەلەرەشە هیمای مروفیکی بێ پایەخە که تەمەنیکی درێژ و بێ بەهای هەیه. بە واتایەکی که، لە دەقە ئەدەبییەکاندا هەلۆ بە سەمبولی پایەخە راووستا، وینەیهکی روولەگەشە و زیندوو لەو تاکنەیی که گیانیان لە ریی پایەخە پیرۆزەکاندا دەبەخشن و تەمەنی کورت و پەر لە سەر بەرزێ بە سەر تەمەنی درێژ، بەلام بێ کەلک و بێ پایەخدا بەرز دەنرخینن. هەلۆ، ژیانێ لە گەنداو هەلبژیڕی و بێر و باوەری که م بژی و کەل بژی وەک پەيامیک بە هۆگرانی دەسەلمێنێ. هەلۆ بەره و ئاسمانی بەرز دەفری، خوازیاڕه دواي مردنیش کفنی مەرگی هەوری سپی بێ و پاشان لە پانتای بێ سنووری ئاسماندا بۆ هەتا هەتا تاهە تاهە نوقم دەبێ.

ئەو وینەیهی که لە خویندنهووی شیعری هەلۆ لە مێشکماندا دەخولقی، دوو جوۆره ژیانێ دژبەیهکی هەلۆ و قەلەرەشەیه که لە راستیدا هیمایەکی لە دژایەتی بەردەوامی چاکە و خراپە، جوانی و ناحەزی، رووناکی و تاریکی و بەرزێ (فەزیلەت) و نزمی (پهستی). لەم شیعردا شاعیر، خوازیاڕان و خاوەنانی دنیا بە تۆپوخور دەشوبهینێ. لە راستیدا دوو سفهتی سەرەکی هۆگرانی دنیا (که قەلەرەشە نەمادی ئەو تاقمە مروفانەیه) گەندەخوۆری و سەر شوپرییە.

٦- شیکردنهووی پینکهاتهی شیعری «هەلۆ» لە سەر بنه‌مای بێرۆکی گریماس

بەپێی روانگەیی گریماس، تەواو کاراکان لەم شیعره گێرانه‌وه‌ییدا بوونیان هەیه:

١- قارەمان: هەلۆیه: لەم شیعره گێرانه‌وه‌ییدا قارەمان، هەلۆیه و بۆ گەیشتن بە ئامانج یانی دیتنه‌وه‌ی ریگاچاره‌یه‌ک بۆ رزگار بوون لە مردن و تەمەنی کورت هەول

دهدا و تیده کۆشی.

۲- بنیری په یام : ههستی هه لۆیه: هیزیک که هه لۆ به شوین ئامانجدا هان ده دا، ههستی ئه وه. ئاواتی هه لۆ دیتنه وهی ریگا چاره به که و ئه و وردبوونه وهیه له ناخیه وه سه رچاوه ده گری.

۳- یارمه تیدەر: راویژ و وریایی هه لۆیه: قه له ره شه یه که بو گه یشتن به ئامانج هه لۆ یارمه تی ده دا تاله بهینی ژیانی به سه ره به رزی له ئاسمان و ژینی په ست و ناحه زی قه له ره شه، هه لفرین هه لفری. بابه تی ناسین: دیتنه وهی ریگایه ک بو ته مه ندریژی و رزگار بوون له مردنه.

۴- وه رگر: هه لۆیه: ئه وهی له مه سیری رووداو ده یینی، ده بی په ندی لی وه رگری (مردن یان ژیانی وه ک قه له ره شه) و هیزی دژ به ره حه زی ده روونی هه لۆیه (ته مه ندریژی).

ئو شیعه گپرانه وه ییه دوو جوړ په یوه ندیی دوولایه نه ی مردن و ژیان ده ستیشان ده کا. یه که م، په یوه ندی له جوړی دژواز یانی بوونی یه کیان هۆی له نیو چوونی ئه وی دیکه یانه. به هاتی مردن، ژیان کۆتایی پیدئ. دووه م، په یوه ندی لیک دژی ژیانی هه لۆ به رامبه ره به ژیانی قه له ره شه که له جوړی په یوه ندی لیک دژه؛ چونکه ئه و دوو جوړه ژیان له گه ل یه ک ناخویننه وه و یه ک ناگرنه وه. هه لۆ به هه لفرین و پشت له بیروکی قه له ره شه وه ک دوایین وه سیه ت بریاری دا که کفنه که ی هه وری سپی ئاسمان بی.

هه وری ئاسمان بی خه لاتم باشه یال شه شم خاشه بکیشن باشه قه له ره شه له سه ره په یین و پالی قه راخ دی ده ژیا و خوار دیشی هه ره که ره توپیو و که لاکی گوپلکی منداره وه بوو بووه، هه ره بۆیه ش ته مه نی دریزه. ئه و چه ند دپره وه سفیکی پروتا له جوړی ژیانی بی بایه خی قه له ره شه وینا ده کا.

پین و پالی که له پالی دیه مه نزلئ نو که ره ی خۆتی لیه که ره توپیو و که لاکی گوپلک هه لمی دل روونکه ره وهی سه ره گوپلک بابه تی ده ستیشان کراو له م شیعه گپرانه وه ییه دا به پیی په یوه ندی لیک دژ و دژواز، ئه رینی و ئه خلاقیه و له روو به روو بوونه وهی مردن داریگای ده ر باز بوون نیه.

٧- لیکدانه وه کانی گپرانه وه بی به سی جۆر دابهش ده بی

لیکدانه وهی وه سفی: هه لۆ بالنده یه کی به رزه فره و له ئاسماندا ده ژی (وه سف کردنی بارودۆخی ژیان ی هه لۆ).

هاته وه بیری هه لۆ رابردووی پاک ی بوو ژانه وه یادی مردووی گول کرا رایه خ و پایه ندازم چه نده روانیمه زه وی له و بانه چه ن چکۆ له ن په له وه ره له و به رزه چه نده راوی که وه که و بارم کرد کۆلکه زیرینه وه که و و تاقی زه فر چه وه ته وانان بو میدالی شه پری من لیکدانه وهی شیوه یی (وجهی): هه لۆ هه لده فری بۆ ئه وه ی له ته مهنی کورت و مردن رزگار بی و ریگا چاره یه ک بدۆزیته وه.

هه لفری راوکه ری زالی که ژ و کتو له چیا ی به رزه وه رووی کرده نشیو... هاته لای قه له به کزی و بی وازی قه له کوتی: مامه هه لۆ ناسازی؟ کتوی قالا وه ره شه ی پسپۆرم! پیرم و پینه له لیه ی گۆرم! باخی ژینم به خه زان ژا کا وه ییم بل ی چۆنه که تو هه ره لاوی؟ کاتی مه رگه و نه جه لیش نا کا وه زۆر به سه ال پیری به لام چا ماوی لیکدانه وهی تیهر (متعدی): هه لۆ ریگای ده ر باز بوون له مردن نابینیته وه و له به رامبه ر مه رگدا کۆل ده دا.

سا، که ته و کاره وه ها سا کاره مه رگه میوانی گه دا و خو نکاره هه وری ئاسمان بی خه لاتم باشه یا له شم خاشه بکیشن باشه؟

٨- به ره و دوایه کانی گپرانه وه له شیعی «هه لۆ» دا

١- به ره و دوایه په یمانی: له م به ره و دواییدا په یمانیک له نیوان هه لۆ و هه ستی ده به ستی که به پیی ئه و په یمانه هه لۆ ده بی ریگای ده ر باز بوون له ته مهنی کورت و مردن ببینیته وه.

٢- به ره و دوایه جیبه جیکاری (به ری به ری): له م به ره و دوایه دا هه لۆ ئه رکی خوی به دروستی به ری به ده با؛ به لام کۆتایی نایه به و سه ره نه جامه ی که یارمه تیده ری

زیندوو مانه‌وه‌ی بی.

٣- به‌ره‌ودوایی داب‌ران یان جیاکه‌ره‌وه: له‌م به‌ره‌ودواییه‌دا سه‌یری جوول‌ه‌ی شیعری گێرانه‌وه‌یی له‌ نه‌رێنییه‌وه‌ بۆ نه‌رێنییه‌. له‌م گێرانه‌وه‌یه‌دا دۆخێک دێته‌ ئاراوه‌ که‌ ئاخۆ هه‌لۆ بۆ پتر زیندوو مانه‌وه‌ و رزگار بوون له‌ مردن، رێگاچاره‌یه‌ک ده‌بینته‌وه‌؟ بۆیه‌ له‌ گه‌ل قه‌له‌ره‌شه‌ و تووێژ ده‌کا تا رازی ته‌مه‌ندریژی ببینته‌وه‌. پشینیاری قه‌له‌ره‌شه‌ بۆ خواردنی که‌ لاکسی تۆپیو ده‌بیته‌ هۆکارێک بۆ ئه‌وه‌ی هه‌لۆ جارێکی تر بۆ شوینی خۆی بگه‌رێته‌وه‌ و ژیا‌نی پر له‌ شانازی له‌ ئاسماندا درێژه‌ پێدا. له‌ ئاکامدا هه‌لۆ بۆ ته‌مه‌نی درێژ په‌نا بۆ هه‌موو چه‌شنه‌ سه‌رشۆرییه‌ک نابا. که‌واته‌، به‌م شیوه‌یه‌ گێرانه‌وه‌ بۆ هه‌لۆ به‌ خۆشی کۆتایی پێدی و ته‌واو ده‌بی.

له‌و شیعره‌دا هه‌لۆ رۆلی به‌لێنده‌ری په‌یمان، تاکیکی که‌ تاقیکراوه‌ته‌وه‌ و باهه‌تی (تاقیکردنه‌وه‌)یه‌ ده‌ستنیشان ده‌کری.

قه‌له‌ره‌شه‌، رۆله‌کانی دانه‌ری په‌یمان، به‌رپرسی سه‌ره‌کی بۆ تاقیکردنه‌وه‌ و داوه‌ری له‌ سه‌ر شانه‌.

په‌یمان: هه‌لۆ به‌شوین دیتنه‌وه‌ی رێگاچاره‌یه‌ک بۆ ته‌مه‌ندریژی و رزگار بوون له‌ مردن، په‌یمان ده‌به‌ستی ئه‌و رێگایه‌ ببینته‌وه‌.

ئه‌زموون: دیتنه‌وه‌ی رێگاچاره‌یه‌ک، ئه‌زموونی هه‌لۆیه‌ که‌ به‌ په‌یمانی ئه‌و تاقی ده‌کرێته‌وه‌ و هه‌لده‌سه‌نگیندري و ئه‌گه‌ر هه‌لۆ رێگای رزگار بوون له‌ مردن ببینته‌وه‌، ده‌توانی درێژه‌ به‌ ژیا‌نی بدا. درێژه‌دان به‌ ژیا‌ن (ئه‌گه‌ر بوونی بی) داوه‌ری و جووری بیرکردنه‌وه‌ و بریاردانی خه‌لک و ده‌ورو به‌ره‌ له‌ باره‌ی ئه‌وه‌وه‌.

٩- شروڤه‌ی پروانگه‌ و ته‌وسیف له‌ شیعری «هه‌لۆ»دا

له‌ شیعری گێرانه‌وه‌یی هه‌لۆدا ئه‌و باهه‌ته‌ی شیاوی سرنجدانه‌، جیا له‌ پێكهاته‌ی گێرانه‌وه‌یی، بوونی بگێره‌وه‌کانه‌ (بگێره‌وه‌ی که‌سی سییه‌م، بگێره‌وه‌ی که‌سی یه‌که‌م). له‌ گێرانه‌وه‌ی ئه‌و شیعره‌دا، سه‌ره‌تا بگێره‌وه‌ی که‌سی سییه‌م رۆلی هه‌یه‌ و به‌سه‌ره‌ات و رووداوه‌کان ده‌گێرێته‌وه‌ و له‌ ده‌ره‌وه‌ی گۆره‌پانی گێرانه‌وه‌دا رووداوه‌کان بۆ خوینهر باس ده‌کا. ئه‌و بگێره‌وه‌ زۆرجار راقه‌کاره‌ و به‌ شیکردنه‌وه‌ی بارودۆخ و هه‌لسوکه‌وتی که‌سایه‌تییه‌وه‌ خه‌ریکه‌. سه‌ره‌تا پینگه‌ و بارودۆخی که‌سایه‌تی هه‌لۆ بۆ خوینهر شروڤه‌ ده‌کا و پاشان جووری بیرکردنه‌وه‌ی ئه‌وان (خوینهر) سه‌باره‌ت به‌

ئەوێی که ههیه روونکردنهوێی بۆ دهکا.

له درێژهدا به کهسایهتی ههڵۆ ئیزن دهدرێ، تا به وتووێژ بیروپرای خۆی سهبارته به ژیان و ئەوێی رووی داوه بۆ خوێنەر بگێرێتهوه. تهواو لهو بهشهدایه که بینهری گۆرانی بگێرێوه له کهسی سییه م بۆ کهسی یه کهم دهبین و ههر ئه و وتووێژه هۆکاری درژبوونهوێی فۆرمی شیعری که گۆرپانی گێرانهوێی چیرۆک دهبی، له بهشه دا بوونی کهسی سییه م کهم دهبیتهوه و کۆتایی پێدی.

له روانگه، توخم و بابتهکی گرینگی تر تهوسیفیکه که له خزمهت دهقی گێرانهوهدایه. تهوسیف، یهکی له شیوهکانی په پیدانی گێرانهوهیه و به کاریگهیری ئهوه (تهوسیف) دهکری به روانین و سرنجدان به سروشتی ماددی و کهسایهتیهکان، ئه و رهوته (په پیدانی رهوایهت) به باشی بهرپوه بجی (سمیعی، ١٣٨٩: ١١٠). شاعیر به که لک وهرگرتن له رهههندهکانی ده رهوایی و روالهتی کهسایهتی وهک لهش و جوول، بهستین بۆ تهوسیفی دهروونی پیکدینی. بنگومان کارایی تهوسیفی کهسایهتی له شیعری که متر له تهوسیفی ئه و له پیکهاتهی چیرۆکی ئه ورۆیه. ههروهها شاعیر به که لک وهرگرتن له تهوسیف باشتر دهتوانی دۆخ و هیماکانی روالهتی کهسایهتی کاریگهری گێرانهوه دهبرێ، ئه و تهوسیفه جیاواز و جۆراوجۆرانه له زهینی خوێنەر له لای یهک جی دهگرن و روالهتی کهسایهتی وینا دهکری.

سه رهپای تهوسیفی روالهتی کهسایهتی قه له رهشه، بارودۆخ و پنگه ی ژیانیش وه سف دهکا و ههر ئه و بابتهش هۆکاریکه تا هه لۆ بۆ راویژ په نای بۆ بینێ. به هاتنی هه لۆ و تهوسیفیک که له و بابته ئاراسته کراوه (وتووێژی هه لۆ و قه له رهشه) ههروهها تیروانیتیک بۆ ناخی کهسایهتی دهکا و سرنج ده داته ئاکاریک که له ناخ و دهروونیه وه سه رچاوه ده گری. له م به شه دا قه له رهشه ده ره تانی ده برینی کهسایهتی ده بی، به تایهت کاتیک قه له رهشه، هه لۆ بۆ قه راخ ئاوی بانگه پششت دهکا و ده ست به خواردنی که لاکێ تۆپیو دهکا (تا هه لۆ په ندی لێ بگری، قه له رهشه ناراسته وخۆ هه لۆ هان ده دا بۆ خواردنی نه شیاو) هۆکاریکه تا ناخی شاراوه و باوه ری دهروونی هه لۆ پیناسه بکری.

١٠- ئه نجام

به شیکردنهوه و لیکدانهوهی شیعری هه لۆ و شروقهی چهند بابته تیک وهک روانگه

و ته‌وسیف، به‌و سه‌ره‌نجامه ده‌گه‌ین که سواره به‌پیره‌وی کردن له‌شاعیرانی پیشوو له‌هۆندنه‌وه‌ی ئه‌و شیعه‌دا، له‌و توخمانه‌که‌لکی وه‌رگرتوو. له‌شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و شیعه‌دا به‌و ئه‌نجامه ده‌گه‌ین که شیعی هه‌لۆ شیاو له‌گه‌ل پیکهاته‌ی گێرانه‌وه‌و روانگه‌ی پیکهاته‌خوازه‌کانی وه‌ک گریماسه. ره‌وتی چیرۆک له‌م شیعه‌دا جووله‌کردن له‌ئۆقره‌یی سه‌ره‌تایه‌وه‌ بۆ لووتکه‌ و پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆ ئارامیه.

ئه‌و چیرۆکه‌ خواهنی که‌سایه‌تییه‌کی (character) و ده‌بینین که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی کارا، کارتیکه‌ری له‌ سه‌ر زه‌ین و ره‌وانی خوینەر جی هیشتی. دیالۆگ له‌م هۆنراوه‌دا، که‌ له‌ به‌رچاوترین و روونترین تایه‌تمه‌ندی چیرۆکه‌، به‌ شیوازیکی ئه‌ده‌بی به‌رپوه‌ چوو و رۆل، شوین و پینگه‌ی که‌سایه‌تی هه‌لۆ و قه‌له‌په‌ش‌ه‌ی نواندوو و خوینەر له‌ دژایه‌تی هزر و تێرامانی هه‌ر دوو که‌سایه‌تی چیرۆک ئاگادار ده‌کاته‌وه.

لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی قاره‌مانی چیرۆک ئه‌رینی و به‌ شیوازیکی هونه‌ری ده‌ستنیشان کراوه.

ژانری ئه‌ده‌بی شیعی «هه‌لۆ»، ئه‌ده‌بیاتی فیرکاری (Didactic Literature) له‌ جووری ته‌مسیل (Allegory) ه.

له‌ دیمه‌نی سه‌ره‌تایی ئه‌و شیعه‌دا بارودۆخیکی به‌رامبه‌ر زاله‌ که‌ به‌سستی رووداوه‌ جوړاو جوړه‌کانه‌ و له‌ به‌شی گێرانه‌وه‌دا که‌سایه‌تی وه‌سف ده‌کری. هه‌لۆ له‌وه‌ی که‌ پیر بووه‌ دڵ‌به‌خمه‌ و به‌ شوین دیتنه‌وه‌ی ریگاچاره‌یه‌ک بو ده‌ربازبوون له‌ مردن و ته‌مه‌نی کورته. هیزیک که‌ هانی ده‌دا بۆ ئه‌و مه‌ئمووریه‌ته، هه‌ستی ده‌روونی خۆیه‌تی. جووله‌ و ره‌وتی چیرۆک له‌ بارودۆخی به‌رامبه‌ر و یه‌کساندا تووشی ئال‌وگۆر ده‌بی و چاره‌نووسی که‌سایه‌تی روون ده‌بیته‌وه. له‌ کۆتاییدا هه‌لۆ ته‌مه‌نی کورت و مردن له‌ ئاسماندا هه‌لده‌بژیری.

منابع فارسی

- احمدی، بابک (۱۳۸۰) *ساختار و تأویل متن*، چاپ یازدهم، تهران: مرکز. اخوت، احمد (۱۳۷۱) *دستور زبان داستان*، آلفهان: فردا.
- اسکولز، رابرت (۱۳۷۷) *عناثر داستان*، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: مرکز.
- _____ (۱۳۸۳) *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: آگه.
- بالایی، کریستف؛ میشل کویی پرس (۱۳۶۶) *سرچشمه‌های داستان کوتاه*، ترجمه احمد کریمی‌حکاک، تهران: پایپروس.
- پراپ، ولادیمیر (۱۳۸۶) *ریخت‌شناسی قلّه‌های پریان*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: مرکز.
- تودوروف، تزوتان (۱۳۸۲) *بوطیقای ساختارگرا*، ترجمه محمد نبوی، چاپ دوم، تهران: آگه.
- سمیعی، احمد (۱۳۸۹) *نگارش و ویرایش*، چاپ دهم، تهران: سمت.
- سیدحسینی، رضا (۱۳۸۷) *مکتب‌های ادبی*، چاپ چهارم، تهران: نگاه.
- فورستر، ادوارد مورگان (۱۳۸۴) *جنبه‌های رمان*، ترجمه ابراهیم یونسی، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
- مستور، ملطفی (۱۳۸۷) *مبانی داستان کوتاه*، چاپ دوم، تهران: مرکز.
- مکاریک، ایرناریما (۱۳۸۴) *دانش‌نامه نظریه ادبی معاصر*، ترجمه م. مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.
- مکارک، رابرت (۱۳۸۳) *داستان*، ترجمه محمد گُراآبادی، تهران: هرمس.
- میرصادقی، جمال (۱۳۸۵) *عناثر داستان*، چاپ چهارم، تهران: سخن.
- _____ (۱۳۸۶) *ادبیات داستانی*، چاپ چهارم، تهران: سخن.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۸۷) *ماه در مرداب*، چاپ چهارم، تهران: معین.
- والاس، مارتین (۱۳۸۲) *نظریه‌های روایت*، ترجمه محمد شهباز، تهران: هرمس.
- یوسفی، غلامحسین (۱۳۷۱) *چشمه روشن*، چاپ چهارم، تهران: علمی.
- یونسی، ابراهیم (۱۳۸۸) *هنر داستان‌نویسی*، چاپ دهم، تهران: نگاه.
- سه‌رچاوه کوردیبه‌کان
۱. ئیلخان‌ی زاده، سواره (۱۳۸۸). *خه‌وه به‌ردینه*. په‌خشانگه‌ی نازادی. ----

